

Przykładowe pytania z historii Podkarpacia

Kurs PTP XI-XII 2005

Na podstawie: Marek Okoń, Beskidy część wschodnia (Beskid Niski, Bieszczady i ich Pogórza), Góry Polskie w pytaniach i odpowiedziach, Biblioteczka Turysty Górskiego Tom XV, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa – Kraków 1987

Kiedy pojawili się pierwsi ludzie na Podkarpaciu?

Badania archeologiczne wskazują, że w okolicy Przemyśla, w Pikulicach, Nehrybce i prawdopodobnie w Orzechowcach były najstarsze koczowiska ludzkie 40-30 tys. lat temu

Jaki skarb znaleziono w Załężu nad Wisłoka?

W Załężu, na pd. od Jasła, znaleziono w 1953 r. szereg przedmiotów z brązu: 2 naramienniki, 8 bransolet. 46 zawieszek sercowatych i 5 sierpów. Znajezisko jest datowane na lata 1500-1100 r. pne i stanowi unikalny zespół brązowych przedmiotów odkrytych w pd.-wsch. Polsce.

Gdzie znajduje się największe w Polsce cmentarzysko kurhanowe?

W Świerchowej, na pd. od Jasła, odkryto w 1963 r. osadę z późnego okresu wpływów rzymskich (III-IV w.), a w pobliskim lesie odnaleziono ogromne cmentarzysko kurhanowe, liczące ponad 200 obiektów.

Którędy wiodły przez omawiany teren starożytnie szlaki bursztynowe nad Bałtyk?

Główny szlak bursztynowy prowadził z Cesarstwa Rzymskiego nad Bałtyk przez Bramę Morawską, ale używano również, zwłaszcza w II w., dróg o mniejszym znaczeniu, m.in. przez Przeł. Tylicką i Dukielską. Natomiast w IV w. przez Bramę Przemyską wiodł ważny szlak bursztynowy z Olbi (grecka nazwa Borystenes) nad Morzem Czarnym, gdzie powstało wtedy potężne państwo Gotów, zniszczone przez Hunów ok. 375 r.

Czy teren Podkarpacia wchodził w skład tzw. państwa Wiślan?

Wg J. Widajewicza, autora książki „Państwo Wiślan”, cały omawiany teren wchodził w skład tego ponadplemiennego związku, którego granice na wsch. sięgać miały po Bug i Styr. Obecnie naukowcy jako wsch. granicę państwa Wiślan przyjmują linię: Przeł. Dukielska dol. Jasiołki średni bieg Wisłoka dolny bieg Wisłoki.

Gdzie położone są na omawianych terenach grodziska wczesnośredniowieczne?

Grodziska, najczęściej z IX-XI w., znajdują się w dol. Ropy (Biecz, Lisów, Trzcinica), nad Wisłoka (Brzezowa, Przeczyca), Jasiołką (Wietrzno, Jedlicze), Wisłokiem (Mymoń), liczne nad Sanem (Hoczew. Sanok, Trepca, Tyrawa Solna, Temeszów, Sielnica, Bachórz, Wybrzeże, Bachów, Przemyśl) i Wiarem (Kopyśno, Hermanowice), w Tyrawie Wołoskiej na Pogórzu Przemyskim, a także w Tuligłowach. Hyżnem i Chodakówce na tzw. Podgórzu Rzeszowskim. Wspomniane wyżej grodziska zaliczają archeologowie do pewnych; znacznie więcej jest grodzisk domniemanych, które czekają na gruntowne badania terenowe.

Jak kształtowały się dzieje Ziemi Sanockiej i Przemyskiej do czasów panowania Kazimierza Wielkiego (do 1340 r.)?

Ok. poł. IX w. obszar ten, należący zapewne do państwa Wiślan, wszedł w skład Wielkich Moraw, pierwszego większego państwa słowiańskiego w Europie Środkowej. Po jego upadku, w wyniku najazdu hord węgierskich, dorzecze Sanu dostało się pod panowanie Czech (I poł. X w.), a na-

stępnie Polski (3 ćw. X w.). W 981 r. Włodzimierz, książę kijowski, opanował Grody Czerwieńskie i dopiero w 1018 r. Bolesław I Chrobry, podczas wyprawy na Kijów przyłączył je do Polski. Koalicja niemiecko-ruska przeciw Polsce w 1031 r. doprowadziła do załamania się władzy Mieszka II. a jednym z jej rezultatów było trwałe zajęcie Grodów Czerwieńskich przez Ruś aż do 1340 r. Przejściowo zdobył te ziemie Bolesław II Śmiały.

Ruś Kijowska po śmierci Jarosława Mądrego uległa w 1054 r. rozdrobieniu. Zapewne wśród kilku państw dzielnicowych było odrębne księstwo przemyskie, chociaż źródłowo potwierdzono to dopiero w 1087 r., kiedy w Przemyślu rządził Ruryk Rościszaw (od niego pochodzi dynastia Rościszawowiczów). Do 1134 r. stolicą księstwa był Przemyśl, ale po śmierci Rościszawa II władzę przejął jego brat Wołodimirko, książę halicki, który obrął Halicz za stolicę obydwu księstw. Już w XII w. Przemyśl stał się stolicą biskupstwa prawosławnego, a pod koniec tegoż stulecia stolicą odrębnego księstwa. Ostatni z Rościszawowiczów. Włodzimierz, rezydował tu w latach 1187-98. wyparty przez swego siostrzeńca Romana z Włodzimierza Wołyńskiego i Halicza. W latach 1199-1270 rywalizowali o tereny nad Sanem, a właściwie o sól, bogactwo tego obszaru, zarówno Polacy, Rusini jak i Węgrzy.

Liczne walki oraz, częste zmiany władców nie sprzyjały rozwojowi wspomnianych ziem. Śmierć Romana pod Zawichostem (w 1205 r) w bitwie z wojskami Leszka Białego i Konrada Mazowieckiego zapoczątkowała okres walk o Ruś Halicko-Włodzimierską. W 1214 r. zawarto na Spiszu traktat pomiędzy Andrzejem Węgierskim a Leszkiem Białym, na mocy którego zaślubiono 5-letniego królewicza węgierskiego Kolomana z 3-letnią córką księcia polskiego Salomeą i miano ich osadzić w przyszłości w Haliczu. Ostatecznie zwyciężył Daniel, syn wzmiankowanego Romana Mściślawowicza, który opanował w 1229 r. tron halicki, zaś w 1238 r. włodzimierski. Za jego panowania Ruś Halicko-Włodzimierska przeżywała okres niezwykle pomyślnego rozwoju. którego nie zahamował nawet najazd tatarski. Potężny książę otrzymał w 1254 r. koronę królewską od samego papieża, licząc na odstąpienie Daniela od prawosławia.

Po jego śmierci w 1264 r. Ruś Halicko-Włodzimierska rozpadła się, a halicką część, zależną od tatarskiej Złotej Ordy, otrzymał syn Lew, który przeniósł stolicę księstwa z Halicza do Lwowa. W 1323 r. umarł Andrzej, ostatni męski potomek Romana, a władzę objął Bolesław, syn księżniczki halickiej Mam i Trojdena I z Piastów mazowieckich. Za sprzyjanie katolicyzmowi otruto Bolesława w 1340 r. Odtąd rozpoczęły się długie walki między Polska, Węgrami, Litwą, a nawet Tatarami o Ruś Halicką.

Kiedy ostatecznie inkorporowano Ziemię Sanocka i Przemyską do Polski?

W 1340 r. bojarowie ruscy doprowadzili do otrucia ostatniego księcia halicko-włodzimierskiego Bolesława Jerzego, który w sojuszu z Kazimierzem Wielkim podjął się trudnego zadania likwidacji schizmy (prawosławia).

Książę ruski, za pomoc udzieloną przez polskiego króla przeciw bojarom, uznał Kazimierza Wielkiego sukcesorem. Mimo rywalizacji ze strony Węgier, Litwy, a nawet Tatarów władca polski zajął jesienią 1340 r. Ziemię Przemyską i Sanocką.

W latach 1349-66 toczyły się dalsze walki o Ruś pomiędzy sprzymierzonymi wojskami polsko-węgierskimi a potężną wtedy Litwą. Ludwik Węgierski, wbrew zawartemu w 1355 r. traktatowi sukcesyjnemu z Kazimierzem Wielkim, postanowił związać Ruś Halicką z Węgrami, powierzając jej zarząd księciu Władysławowi, z Piastów opolskich, który był krewnym władcy węgiersko-polskiego. Po rządach Władysława w latach 1372-79 starostowie węgierscy przejęli władzę na Rusi, co oznaczało praktycznie oderwanie jej od Polski. Po bezkrólewiu w latach 1382-84 społeczeństwo polskie zgodziło się na objęcie tronu przez córkę Ludwika Jadwigę, ale pod kilkoma warunkami, m. in. odzyskania Rusi Halickiej. Dopiero w 1387 r. rycerstwo polskie pod wodzą Jadwigi, jako „prawowitej” władczyni Rusi, podjęło wyprawę i usunęło starostów węgierskich z ziem ruskich, inkorporując ten obszar.

Jakie najstarsze źródła wymieniają Przemyśl?

Najstarszym źródłem jest relacja z I poł. XI w. uczonego żydowskiego lehudy b. Me'ir ha-Kohena: „W czasie zamieszek w Polsce wzięli nas do niewoli z miasta Primiś”. Natomiast z latopisu ru-

skiego mnicha Nestora, opracowanego na pocz. XII w. dowiadujemy się, że w 6489 r. (981 r. wg kalendarza łacińskiego): „Poszedł Włodzimierz ku Lachom i zajął grody ich: Przemyśl, Czerwień i inne grody, które są i do dziś pod Rusią”.

Która budowla w Przemyślu powstała w czasach Bolesława Chrobrego?

Karpacka Stacja Archeologiczna PAN w Krakowie, pod kierunkiem A. Żakiego, odnalazła w 1959 r. relikty przedromańskiego budownictwa na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu. Rotunda, podobna w zarysie do kościoła św. Feliksa i Adaukta na Wawelu i prostokątne palatium, mające analogie w wykopaliskach na Ostrowie Lednickim oraz Gieczu w Wielkopolsce, pochodzą zapewne z przełomu X\XI w. a więc z okresu panowania Bolesława Chrobrego.

Jaką rolę pełnił Przemyśl w średniowieczu?

Przemyśl należał we wczesnym średniowieczu do ważniejszych miejscowości i już od końca X w. trwała rywalizacja polsko-ruska o władanie tym strategicznym grodem. Tutaj też wzniesiono książęcą rezydencję z kamienia w czasach Bolesława Chrobrego. Od poł. XI w. do 1134 r. oraz w latach 1187-98 Przemyśl był stolicą księstwa, jednego z kilku po rozpadzie Rusi Kijowskiej. Tutaj, począwszy od XII w., znajdowała się rezydencja biskupa prawosławnego. Dość wcześnie Przemyśl, leżący na skrzyżowaniu wielu dróg, w tym międzynarodowych, zaczął odgrywać poważną rolę w handlu i rzemiośle. Obok Rusinów i Polaków osiedlali się w mieście liczni przybysze, m.in. Węgrzy. Niemcy. Ormianie, Grecy. Żydzi. Potwierdza to najstarsza informacja o Przemyślu mówiąca o istnieniu gminy żydowskiej już w I poł. XI w. Duże znaczenie gospodarcze miała wówczas sól z żup podprzemyskich, eksportowana głównie na Zachód.

Po przejściowym upadku Przemyśla na pocz. XIII w., spowodowanym częstymi wojnami o Ruś Halicką, miasto ponownie odrodziło się. Ponownie pojawili się cudzoziemcy, dla obsługi których przeznaczono istniejące wcześniej kościoły obrządku łacińskiego p.w. św. Mikołaja i św. Piotra oraz nowo zbudowane klasztory misyjne oo. Franciszkanów (z 1235 r.) i Dominikanów (z 1240 r.). Te ostatnie stanowiły także punkt oparcia dla kupców zachodnich, którzy nabywali skóry, futra, miód, воск, a przede wszystkim sól. Na przełomie XII i XIV w. Przemyśl miał 8 cerkwi, w tym katedralną na Wzgórzu Zamkowym. Świadczy to, że miejscowość stanowiła poważne centrum życia religijnego. Wykopaliska archeologiczne potwierdziły, iż Przemyśl był dużym ośrodkiem rzemieślniczym. Zajmowano się tutaj m.in. obróbką metali szlachetnych i żelaza, garncarstwem (produkcja naczyń i posadzkowych płytek ceramicznych), garbarstwem, wyrabianiem ozdobnych przedmiotów z kości oraz codziennego użytku z drewna, tkactwem, rozwożeniem soli.

W 1375 r. utworzono katolickie biskupstwo przemyskie. Kazimierz Wielki rozbudował gród wznosząc zamek gotycki, zaś Władysław Jagiełło w 1389 r. zatwierdził Przemyślowi prawa magdeburskie, dając miastu 100 łanów ziemi (2240 ha) i ustanawiając 8-dniowy jarmark doroczny. Od końca XV w. istniała tu szkoła katedralna promieniująca kulturalnie daleko poza granice Ziemi Przemyskiej. W XV w. miasto stało się znacznym centrum życia umysłowego, którego przedstawicielem był Marcin Król.

Jak przebiegała wczesnośredniowieczna kolonizacja Pogórza przez benedyktynów z Tyńca i cystersów z Koprzywnicy?

- a. Benedyktyni z Tyńca, korzystając z hojnych nadań książęcych, podjęli od końca XI w. akcję osadniczą, co potwierdza dokument legata Idziego z Tusculum z ok. 1124 r. Do opactwa tyńckiego należały: nad Białą Dunajcowa miasto Tuchów oraz Dąbrówka Tuchowska, Lubaszowa, Chojnik, Zborowice, Siedliska, Gromnik, Jankowa, Stróże Niżne; na Pogórzu Ciężkowickim Bistuszowa, Uniszowa, Rzepiennik Marciszewski (Dolny), Ołpiny, Turza, Kwiatonowice, Moszczany, Zagórzany, Bączal Dolny i Górny, Stołowa, Kawęczyn; nad średnim biegiem Wisłoki miasta Pilzno, Brzostek i Kołaczyce oraz wsie Dęborzyn. Kamienica Dolna, Przeczyca, Skurowa, Wola Brzostecka, Klecie, Kłodawa, Brzyska, Ujazd, Wróblowa, Lipnica Górna i Dolna, Nawsie Kołaczyckie, Golez, Krajowiec, Opacie. Bryły: na Pogórzu Strzyżowskim: Bączalka, Kamienica Górna, Januszkowice, Zagórze, Bieździedza, Sieklówka, Niepla; w Kotlinie Jasielskiej Siepietnica, Cieklin, Łaski, Warzyce, Bierówka, Szebnie, Chrzastówka, Moderówka. Chluśnica, Umieszcz i Sulistrowa.

- b. Opactwo cystersów w Koprzywnicy k. Sandomierza otrzymało w 1185 r. od swego fundatora, komesa Mikołaja z rodu Bogoriów, Wietrzno n/Jasiołką, a w I poł. XIII w. jego następcy przekazali dalsze miejscowości, co potwierdza dokument Bolesława V Wstydlivego z 1277 r. Obok Jasła cystersi posiadali: w Kotlinie Jasielskiej Kopytowa, Stanowiska, Łubno, Łajsce, Machnowkę, Niżną Łąkę, Zręcin, Bóbrkę, Wolę Albinowską (Obrwinów), Zboiska; w dol. Wisłoka miasteczko Frysztak i wieś Dobrzechów; na Pogórzu Strzyżowskim Lubię, Sośnicę, Grodzisko, Zawadkę; na Pogórzu Dynowskim Wysoką Strzyżowska, Golcówkę (Golczowska Wola) i Zielonczyna Wolę.

Jak przebiegało średniowieczne osadnictwo ruskie w Ziemi Sanockiej i Przemyskiej?

Osadnictwo to rozwijało się aż do czasów Kazimierza Wielkiego, kiedy to weszły obydwie ziemie w obręb wplywów polskich, a więc kolonizacji na tzw. prawie niemieckim. Odnosnie ruskiego osadnictwa mamy niewiele danych w źródłach pisanych, ale archeolodzy odkryli sporo wiarygodnych materiałów. Wynika z nich, że miejscowości powstałe przed 1340 r. skupiły się w dolinach ważniejszych rzek, zwłaszcza w średnim biegu Sanu i Wiaru, a w mniejszej mierze nad średnim Wisłokiem i dolną Ostawą. Za czasów niskich powstały też 2 miasta Przemysł i Sanok, później lokowane ponownie, tym razem na prawie magdeburskim.

Omów przebieg tzw. kolonizacji niemieckiej w Beskidzie Niskim.

W 2 i 3 ćw. XIV w. nastąpiła intensywne kolonizacja terenów dotąd nie zasiedlonych, w tym Beskidu Niskiego. Akcja osadnicza, podjęta przez Kazimierza Wielkiego, nie przyniosła spodziewanych rezultatów. W górzystej i nieurodzajnej pd. części ziemi bieckiej wystąpił w XV w. ciekawy proces wyludniania się wsi rolniczych, lokowanych na prawie niemieckim, i osiedlania się w tym samym miejscu ludności rusko-wołoskiej, zajmującej się pasterstwem. Brunary lokowano w 1335 r. na prawie niemieckim, ale w 1547 r. powtórzono lokacja na prawie wołoskim: podobnie Jaskową lokowano w 1343 r. na prawie niemieckim, a w 1426 r. wołoskim: Rychwałd (dziś Owczary) założono na prawie wołoskim w 1417 r., Wysowa w 1437 r.: Bednarka jeszcze w 1401 r. była wsią założoną na wzór niemiecki, a od 1420 r. na wzór wołoski: W Śnietnicy, później wsi wołoskiej, występuje w 1422 r. sołtys, przedstawiciel prawa niemieckiego: Losie w 1480 r. były miejscowością rolniczą, ale w 1524 r. nastąpiła lokacja na prawie wołoskim: przy ujściu Zdyni do Ropy powstało w 2 poł. XIV w. miasteczko Uście, które w 1512 r. ponownie lokowano, tym razem na prawie wołoskim pod nazwą Uście Wołoskie (zwane później Ruskim).

Omów przebieg osadnictwa wołoskiego na obszarach Beskidu Niskiego, Bieszczadów i Pogórza?

Od poł. XIV w. na teren opanowanej przez Kazimierza Wielkiego Rusi Czerwonej zaczęli napływać Wołosi. Jako ludność pasterska osiedlali się na obszarach górskich, niezdatnych przy ówczesnej technice rolnej do uprawy i dlatego nie zasiedlonych. W 2 poł. XIV w. pojawili się Wołosi w Sanockiem, a od pocz. XV w. na ziemi bieckiej.

Kolonizacja wołoska otworzyła przed wielką własnością ziemską możliwości eksploatacji terenów górzystych, dotychczas ekonomicznie nieproduktywnych. Najwcześniej z osadnictwem wołoskim spotykamy się na Pogórzu Dynowskim Hadle (1377 r.), Łubno (1447 r.); następnie w dorzeczu Ropy Owczary (1417 r.), Bednarka (1420 r.), Jaskowa (1426 r.), Klimkówka (1435 r.), Wysowa i Zdynia (1437 r.); w Beskidzie Dukielskim Myscowa (1420 r.). Mszana (1437 r.); na Pogórzu Bukowskim i w dorzeczu Ostawy Odrzechowa (1420 r.), Szczawne (przed 1437 r.). Markowce i Płonna (1439 r.). Radoszyce (1441 r.); na Pogórzu Przemyskim Lipa (1443 r.). Żohatyn (1452 r.): na tzw. Przedgórzu Bieszczadzkiem Olszanica (1443 r.). Wołkowyja i Mchawa (1463 r.). Najpóźniejsze osady założone na prawie wołoskim odnotowano w mniej dostępnych zakątkach Gór Hańczowskich Banicę, Czarną, Stawisze, Wawrzkę (1574 r.). Ropki (1581 r.), Czertyżne (1584 r.): kilka w Beskidzie Dukielskim Olchowiec, Polany, Ropiankę (1581 r.): w Bieszczadach jeszcze młodsze wsie Ciorzanek i Bereźnicę Wyżnią (1594 r.) oraz Szczurbanówkę i Moczarne (1618 r.). Największe nasilenie osadnictwa wołoskiego przypadło na 2 poł. XV w. i 1 poł. XVI w. W sumie co trzecia miejscowość na omawianym terenie powstała w związku z napływem pasterskiej ludności albańsko-rumuńsko-ruskiej.

Co to było tzw. prawo wołoskie?

Kolonizacja wołoska, podobnie jak niemiecka, to przede wszystkim proces społeczny, a nie etniczny. Kolonizacja na prawie wołoskim polegała nie tyle na osiedlaniu się wyłącznie Wołochów, ale na przejmowaniu norm prawnych i gospodarczych charakterystycznych dla życia pasterskiego, wykształconych przez pasterzy bałkańsko-rumuńskich. Na terenie Karpat Wsch. zmieszali się Wołosi z miejscową ludnością ruską, z którą łączyło ich prawostawie. Im dalej na zach. tym bardziej w osadnictwie pasterskim element wołoski etnicznie był słabszy, a lokalny ruski, czy dalej na zach. polski lub słowacki silniejszy. Niewiele źródeł pisanych poświęconych kolonizacji wołoskiej przetrwało do dziś. Z tego co zachowało się wiemy, że na czele wsi stał kniaź, odpowiadający sółtysowi we wsiach zakładanych na prawie niemieckim, ale o nieco większych kompetencjach, zaś nad grupą wsi należących do jednego właściciela (starostwo, klucz biskupi lub magnacki) wojewoda wołoski, zwany krajnikiem. Ludność wołoska nie płaciła właścicielowi ziemskiemu czynszu w pieniądzu, lecz w naturze, co regulowano w dniu ss. Piotra i Pawła, a nie jak we wsiach rolniczych na św. Marcina. Oddawano panu po wieprzu, serze wołoskim, popręgu, 5 owiec od setki, dziesiątego wieprza wypasanego na buczynie, po 2 jarzabki na Wielkanoc, Zielone Świąta i Boże Narodzenie lub po 2 kapłony, ewentualnie z zamianą na 1 grosz od sztuki, oraz miód z barci. Kniaź otrzymywał po 2,5 łana ziemi, 2 obszary do wypasu 300 owiec, karczmę i młyn oraz 1 z 6 dawanych panu wsi czynszów w naturze. Ponadto kniaź sprawował sądy nad osadnikami wg prawa wołoskiego, a do jego uposażenia należało także dowolne dysponowanie zbudowaną przez niego cerkwią. Każdy we wsi wołoskiej zobowiązany był odrabiać rocznie jeden dzień przy sianokosach i tyleż przy żniwach. Od końca średniowiecza obserwuje się tendencję upodobniania się wsi założonych na prawie wołoskim do wsi rolniczych.

Jaki ród zasłużył się w kolonizacji górnego dorzecza Wisłoki?

Ród Stadnickich, którzy w poł. XV w. usadowili się w Żmigrodzie i okolicy, należącym poprzednio do rodu Bogoriów, Stadnicy byli pod koniec średniowiecza właścicielami następujących wsi w Beskidzie Niskim: Radocyny, Długiego, Nieznajowej, Rozstajnego, Ożennej, Grabu, Świątkowej, Krempnej, Żydowskiego, Ciechani, Polan, Ropianki, Olchowca, Myscovej, Kątów, Jaworza, Desznicy, Brzezowej i Skalnika, zaś na tzw. Pogórzu Jasielskim Starego i Nowego Żmigrodu z pobliskimi miejscowościami: Mytarzem, Malarką, Tokami, Leszczyną i Łysogórami: ponadto jako „bona regalia” przypadło im miasteczko Osiek z sąsiednią wsią Świerchową.

Do kogo należało u schyłku średniowiecza górne dorzecze Wisłoka?

Do rodziny Sienieńskich, wówczas właścicieli następujących miejscowości: Polany Surowiczne, Zawoje, Wistoczek, Tarnawka, Rudawka Rymanowska, Huczkowa, Głębokie, Wola Głębocka (Wolica), Siemawa, Bałucianka, Deszno, Wołuszowa, Posada Rymanowska Górna i Dolna, Wólka, Klimkówka, Ladzin, Targowiska i Lężany.

Jak przebiegała akcja osadnicza prowadzona w Ziemi Sanockiej przez Kmitów?

Kmitowie, mający główną siedzibę w Nowym Wiśniczu na Pogórzu Wielickim, po inkorporowaniu Rusi Halickiej, dzięki królewskim nadaniom oraz prowadzonej intensywnej akcji osadniczej, utworzyli w XV w. ogromne latyfundium na Ziemi Sanockiej, jedno z większych w ówczesnej Polsce. Całość dzieliła się na 3 klucze: dubiecki, dynowski i sobieński, zwany od pocz. XVI w. leńskim. Przed 1450 r. należało do nich prawie 70 miejscowości, a w poł. XVI w. ponad sto.

- a. Klucz dubiecki obejmował 26 osad zlokalizowanych głównie w dol. średniego Sanu, a w mniejszym stopniu na Podgórzu Rzeszowskim i sporadycznie na Pogórzu Przemyskim, a mianowicie: miasto Dubiecko (1389 r.), wsie Sielnica (1377 r.), Iskań, Ruszelczyce, Stupnica (dziś Łazy Bachowskie, 1389 r.), Bachórzec (1407 r.), Brzuska (1418 r.), Laskówka (1425 r.), Bartkówka (1427 r.), Kosztowa (1433 r.), Lipa Większa i Mniejsza (1436 r.), Babieć, Bachów, „Hololasz”, która istniała na Podgórzu Rzeszowskim powyżej Nienadowej, Nienadowa, Pawłokoma, Przedmieście Dubieckie „Ruskyedubyczsko”, zwane następnie Ruską Wsią, dzisiejsze Wybrzeże. „Skuwyerzowa Wola” (leżała zapewne k. Nienadowej), Słonne, Śliwnica, Żohatyn (1441 r.), Drohobyczka, Sufczyzna (1458 r.) i Polchowa (1484 r.).

- b. Do klucza dynowskiego już w poł. XV w. należało 27 miejscowości położonych przeważnie na Pogórzu Dynowskim i częściowo na Pogórzu Przemyskim: miasto Dynów (1423 r.), Hadle Szklarskie (1377 r.), Bachórz (1386 r.), Wara (1391 r.), Denowiec, Łubno (1424 r.), Harta Stara i Nowa (1429 r.), Błażowa, Chodorówka, Dąbrówka Starzeńska, Futoma, Hłudno, Hyżne, Izdebki, Kąkolówka, Moszczanki, Niewistka, Nozdrzec, Przedmieście Dynowskie, Siedliska, Szklary, Ulanica, Wołodź (wszystkie wzmiankowane w 1436 r.) oraz Piątkowa (1441 r.), Dylągówka (1448 r.) i Gdyczyny (1454 r.).
- c. Klucz dóbr zamku „Sobień” obejmował w poł. XV w. 17 osad położonych głównie w dol. górnego Sanu: Sobień (1415 r.), Postołów (przed 1409 r.), Rajskie (1425 r.), Zastaw (1432 r.), Załuż (1433 r.), Chrewt, Huzele, wieś Lesko (zwana od końca XV w. Posadą Leską), Łukawica, Monasterzec, Myczkowce, Olszanica, Solina (wymienione w 1436 r.), Bóbrka, Wola Postołowa (1441 r.), Jankowce oraz Żurawin (istniał w zakolu Sanu u podnóża Kiczorki (671 m; 1444 r.). W 2 poł. XV w. przybyło dalszych 11 miejscowości. przeważnie na Przedgórzu Bieszczadzkim i w pd. części Pogórza Przemyskiego: Tworylne (1456 r.), „Tharnawye”, Scrednica (1482 r.), Polana (1486 r.), Bezmichowa, „Paschkowa Vola”, Stefkowa, Stuposiany, Ustianowa, „Vaskowa Vola” i Wańkowa (wszystkie odnotowane w 1489 r.). Dalszych 30 wsi powstało w I poł. XVI w., m.in. szereg osad bieszczadzkich: Czarna (1505 r.). Ropienka, Weremień, Załuska Wola, dziś Wujskie (1513 r.), Chmiel, Krywe, Łobozew, Rudenka, Sokole, Teleśnica Oszwarowa, zwana dawniej Wielką (1526 r.), Dydiowa, Dźwiniacz Górny, Smerek (1529 r.), Paniszczów, Teleśnica Sanna, zwana niegdyś Małą (1530 r.), Dwernik, Lubochów (przysiółek Polan), Skorodne (1533 r.), Dźwiniacz Dolny (przed 1537 r.). Boberka (obecnie na terenie USRR). Tarnawa Niżna i Wyżną (1537 r.), Daszówka, Leszczowate, Rosolin, Sawkowczyk, Sokółowa Wola (1540 r.), Równia (1541 r.), „Roztoka”, dziś Romanowa Wola (po 1553 r.) i Wołosate (1557 r.).

Do kogo należały tereny Pogórza w okolicy zamku odrzykońskiego?

Do rodziny Kamienieckich, która dzięki nadaniom Władysława Jagiełły utworzyła latyfundium z centrum na zamku „Kamieniec”, obejmujące kilka sąsiednich wsi: Korczynę, zwaną z niem. Kathonaw i Odrzykoń, zwany Frembergiem (1392 r.), Łęki Strzyżowskie, Wojkówkę (1397 r.), Malinówkę (przed 1403 r.), Łączki Jagiellońskie, Węglówkę (1418 r.), Kombornię, zwaną z niem. Kalthornem (1426 r.), Jabłonicę Polską (1432 r.), Jasienicę Rosielną (1442 r.), Przybowkę (do 1444 r. w rękach Kamienieckich), „Szklary”, nie istniejącą dziś osadę k. Odrzykonina (1448 r.), Wolę Komborską (1460 r.) oraz Czarnorzeki, znane wtedy jako „Yola Czarna” (1544 r.).

Jaki ród przyczynił się do kolonizacji pn.-zach. części Pogórza Dynowskiego?

Ród Pileckich posiadał rozległe dobra z centrum w Tyczynie. Obejmowały one w poł. XV w, następujące wsie: Zalesie (1404 r.), Białą, Borek Stary, Budziwój, Chmielnik, Drabniankę, Lubenię, Lutoryż, Matysówkę, Siedliska, Ślocinę, Straszędzie, Zarzecze (wszystkie odnotowane w 1423 r.), Brzezówkę (1429 r.), Błędową, Borek Nowy (1450 r.), Hermanową (1458 r.), Sołonkę, Wolę Rafajłowska (1459 r.) i Kicinarówą (1478 r.).

Które miasta leżały na skrzyżowaniu szlaku węgierskiego z ruskim?

Począwszy od XIV w. ustaliły się drogi na Ruś i Węgry, wiodące przez omawiany region, a potwierdzane kilkakrotnie przywilejami królewskimi. Szlaki węgierskie krzyżowały się z ruskimi w Dębowcu n/Wisłoką, Miejsku Piastowym k. Krosna oraz w Sanoku.

Którym miejscowościom Kazimierz Wielki nadał prawo miejskie?

Kazimierz Wielki nadawał prawa magdeburskie bezpośrednio miejscowościom królewskim, często jednak inicjował lub zatwierdzał lokacje miast prywatnych. Na omawianym terenie liczne miejscowości związane są z wielkim monarchą, a to: Biecz (potwierdzenie prawa magdeburskiego w 1363 r., miasta istniejącego już za Bolesława V Wstydlwego, ale na innym miejscu), Ciężkowice (1348 r., prawo niemieckie otrzymały już za Leszka Czarnego), Dębowiec n. Wisłoka (1349 r.), Domaradz (1359 r., ale tzw. Nowy Domaradz lokowali biskupi przemyscy na pocz. XV w.), Dukla (1366 r.), Grybów (1340 r.), Jasło (1365 r.), Jaśliska (1366 r., Jan Hanselin za pozwoleniem kró-

la), Jodłowa (1359 r., bracia Jędrzej i Mikołaj za zgodą Kazimierza Wielkiego), Kołaczyce (1354 r.), Krosno (przed 1348 r.), Osiek Jasielski (1365 r.), Pilzno (1354 r.), Sanok (w 1366 r. otrzymał prawo magdeburskie, ale Bolesław II Trojdenowicz. ks. halicki, nadał miastu w 1339 r. prawo ruskie), Szymbark (Gładyszowie w 3 ćw. XIV w. z inicjatywy władcy), Tuchów (1340 r.), Tyczyn (1368 r.) oraz. Nowy Żmigród (1345 r.: prawo miejskie nadał w 1332 r. Władysław Łokietek).

Jak wyglądał system obronny, utworzony przez Kazimierza Wielkiego przeciwko Węgrom?

Kazimierz Wielki prowadził w zasadzie pokojową politykę z Węgry, czego dowodem jest przyłączenie skierowane przeciwko Luksemburgom czeskim, wspólna walka o Ruś Halicką przeciw Litwie oraz traktat o sukcesji tronów polskiego i węgierskiego. Przezorny władca zabezpieczył jednak solidnie pd. rubież kraju na wypadek konfliktu z Andegawenami węgierskimi. Na omawianym terenie granic Polski strzegły dawniejsze grody, wzniesione jeszcze przed okresem panowania Kazimierza Wielkiego Biecz, Żmigród Stary (XII w.) i Żmigród Nowy (pocz. XIV w.), zamek „Golesz” (benedyktynów tynieckich), a także zamki zbudowane z inicjatywy króla, jak „Kamieniec” (Odrzykoń) k. Krosna, w Sanoku i Przemyślu. Najstarsze miasta regionu. Biecz i Przemyśl, ufortyfikowano już wcześniej, zaś Krosno i Sanok za Kazimierza Wielkiego włączając je do tzw. strefy obronnej ciągnącej się od Biecza po Przemyśl.

Które z miast Podkarpacia znalazły się w przywileju koszyckim z 1374 r., a które w „Civitates orbis terrarum” G. Brauna i F. Hohenberga z 1618 r.?

W przywileju koszyckim wymieniono z nazwy 24 najważniejsze miejscowości w Polsce, wśród nich Biecz. Wśród 11 miast z terenu Rzeczypospolitej uwzględnionych w dziele Brauna i Hohenberga, poświęconemu największym i najzasobniejszym miastom świata, znalazły się także sztychy Biecza i Krosna.

Co łączyło królową Jadwigę i Władysława Jagiełłę z Podkarpaciem?

Królowa Jadwiga, pochodząca z węgierskiej dynastii Andegawenów, częstokroć bywała na Podkarpaciu, udając się do lub z Węgier drogami wiodącymi przez dogodny przełęcz Beskidu Niskiego. Region ten szczególnie polubiła, czego dowodem fundusze, które przeznaczyła na budowę klasztoru oo. Franciszkanów w Krośnie oraz szpitala w Bieczu. Jan Długosz zanotował o Jadwidze i jej dworze: „Wyjeżdżano co najmniej każdego miesiąca w okolice Krakowa, Sandomierza, Wiślicy, przebywano najdłużej w Bieczu”.

Władysław Jagiełło 2.V.1417 r. poślubił Elżbietę Granowską z Pilczy w sanockim kościele parafialnym. Po śmierci Jagiełły przez długie lata mieszkała w zamku sanockim królowa Zofia Holszańska, jego czwarta żona, matka Władysława III i Kazimierza Jagiellończyka.

Scharakteryzuj Podkarpacie od poł. XV do poł. XVII w.?

Panowanie Jagiellonów i Wazów, to okres szczególnego rozkwitu regionu, podobnie jak i innych ziem potężnej wówczas Rzeczypospolitej. Polska była spichlerzem zbożowym dla Europy Zach., a do rzadkości należały wojny. Wsie i miasta Podkarpacia ożywiły się. Powstały liczne i wspaniałe budowle, nie tylko sakralne, wznoszone m.in. w Bieczu, Krośnie, Przemyślu, Sanoku, a w mniejszej skali w Gorlicach, Jaśle, Lesku i Brzozowie. Mieszczanstwo było dość bogate i oświecone. W XVI w. nastąpił dalszy rozwój handlu z Węgry, Rusią Czerwoną, a nawet ze Śląskiem. Litwą i Mołdawią. Biecz i Krosno stały się poważnymi centrami dystrybucji wina węgierskiego.

Wysoki poziom wykazywało rzemiosło na Podkarpaciu, wykonywane nie tylko w miastach, ale także w okolicznych wsiach (np. płóciennictwo). Najszybciej rozwijał się Przemyśl, jako centrum splotu zboża i soli Sanem. Handlowano tu żywcem z wsi wołoskich (np. w 1576 r. wyeksportowano na Zachód ok. 20 700 szt. bydła). Zaludnienie Przemyśla wzrosło na pocz. XVII w. do ok. 4000 osób, podczas gdy Biecz, Krosno i Sanok liczyły wtedy 2500-3500 mieszkańców. W zamożnych miastach żyli też cudzoziemcy (stanowili ok. 20% mieszkańców), a to: szybko polonizujący się Niemcy, dalej Węgrzy. Włosi, Żydzi, wreszcie Ormianie i Rusini, zaś w Krośnie nawet kilka rodzin szkockich. Z tych ostatnich wielką fortunę w 2 ćw. XVII w. zrobił Wojciech Porcjusz. Od 2 ćw. XVI w. rozpowszechniła się na Podkarpaciu reformacja luteranizm zwłaszcza wśród miesz-

czan obcego pochodzenia oraz kalwinizm wśród szlachty. W końcu XVI w. walkę z protestantami podjęli jezuici, zakładając swoje kolegia w Przemyślu, Jarosławiu i Krośnie. Wtórowali im karmelici z Przemyśla i Jasła oraz reformaci bieccy i przemyscy. Reformacja i początkowa faza kontrreformacji przyniosły ożywienie kulturalne.

Na pocz. XVII w. daje się jednak zaobserwować zahamowanie dalszego rozwoju i pierwsze objawy kryzysu, związanego z konkurencją zboża rosyjskiego, ograniczeniami w handlu z Węgrami, częstymi przemarszami wojsk („Lisowczycy”), a przede wszystkim z ciągłym pogarszaniem się doli chłopa. Wzrosły bowiem obciążenia na rzecz dworu i plebani, a zwłaszcza pańszczyzna, która pod koniec XVI w. wynosiła we wsiach królewskich 1-3 dni tygodniowo, zaś w duchownych i szlacheckich 3-4 dni, ale w 2 ćw. XVII w. w dobrach królewskich już 3-4 dni, a w pozostałych 4-6 dni. Coraz mniej było kmieci, więcej zaś zagrodników i komorników. Zubożenie wsi oznaczało powolny upadek miast.

Przedstaw dzieje Podkarpacia od 2 poł. XVII w. po czasy rozbiorów.

Od poł. XVII w. następował upadek regionu, spowodowany wyniszczającymi wojnami, najpierw ukraińskimi (w latach 1648-55), rosyjskimi (1654-56 i 1660-67), najazdem szwedzkim (1655-60), następnie siedmiogrodzkim Jerzego II Rakoczego (1657 r.), turecko-tatarsko-kozackim w 1672 r. na wsch. część Ziemi Przemyskiej, długoletnią wojną z Turcją (w latach 1683-99) w ramach tzw. Ligi Świętej, wreszcie przemarszami wojsk podczas wojny północnej (1700-21). Ponadto toczono sporo dokuczliwych wojen domowych. Szlachta usiłowała zrekompensować sobie poniesione straty przez zwiększenie pańszczyzny, chłopci zaś bronili się zbiegostwem oraz organizowali bunt przeciwko ciemiężycielom świeckim i duchownym.

Beskidnictwo istniejące już od XV w. przybierało od poł. XVII w. na sile. Napadano głównie na dwory, stąd szlachta uchwaliła specjalny podatek od wszystkich miast i wsi pow. bieckiego na utrzymanie oddziału harników, złożonego z 20 ludzi i przeznaczonego wyłącznie do tępienia zbójników; organizowane częstokroć karne ekspedycje wspierała szlachta. Innym sposobem oporu były bunt chłopskie, liczne zwłaszcza w królewskich państwach, a skierowane przeciwko chciwym starostom, przekształcające się w poł. XVIII stulecia w krwawe powstania (starostwa: libuskie, lipińskie, dębowieckie, jodłowskie). a także w dobrach kościelnych (np. opactw tynieckiego i koprzywnickiego) i szlacheckich.

Upadek miast Podkarpacia nastąpił w 2 poł. XVII w. Dopiero na przeł. XVII/XVIII w. niektóre z nich ożyły (np. Krosno, Przemyśl), ale szlachta skutecznie hamowała rozwój miast poprzez zakładanie jurydyk, różne ograniczenia prawne, np. rozbięcie samorządu, a także zmonopolizowanie gospodarki. Szczególnie podupadł Biecz, ale także Sanok, Jasło, Gorlice, Dębowiec, Żmigród oraz inne mniejsze miasta. Jedyny wyjątek, to krótkotrwały rozwój Dukli za czasów Jerzego Augusta Mniszka, marszałka nadwornego koronnego w latach 1742-67. Konfederacja barska pogłębiła upadek ekonomiczny.

Po wojnach w 2 poł. XVII w. po brutalnym rozprawieniu się z reformacją (zwłaszcza z arianami w ziemi bieckiej) załamała się kultura na omawianym terenie. Szkoły zakonne nie były już ogniskami żywej myśli humanistycznej, kształciły natomiast synów szlacheckich w duchu skrajnie konserwatywnym i religijnej nietolerancji.

Co to była konfederacja barska? Podaj krótko jej przebieg. Które miejsca na Podkarpaciu wiążą się z tym ruchem?

Konfederacja barska z lat 1768-72, to jeden z najbardziej skomplikowanych ruchów politycznych w Polsce przedrozbiorowej o wyraźnie religijnym podłożu. Nieporozumieniem jest upatrywać w konfederatach tylko bojowników o wolność kraju lub przeciwnie widzieć w nich wyłącznie obrońców nietolerancji religijnej i anarchii saskiej. Ruch ten stanowił złożone zjawisko, którego jednym ogniwem był fanatyzm i ślepotą polityczną, a drugim obrona zagrożonej niepodległości. W konfederacji wzięła udział ciemna i sfanatyzowana szlachta, stanowiąca narzędzie w rękach opozycji magnackiej, pragnącej osłabić pozycję króla i stronnictwa Czartoryskich („Familii”), opierających się na Rosji. Barżanie posługiwali się patriotycznymi hasłami obrony wiary i ojczyzny. Obok mas „starszlacheckich” uczestniczyła w szeregach konfederackich młodzież szla-

checka. Dla niej udział w konfederacji barskiej był dużym przeżyciem, pogłębił niechęć do magnatów i stanowił doskonałą szkołę zbiorowego działania, wbrew przywódcom ruchu. Konfederacja przyczyniła się do wzrostu samodzielności politycznej szlacheckiego żywiołu, co zaowocowało w dobie Sejmu Czteroletniego.

Bezpośrednią przyczyną zawiązania się konfederacji w Barze na Podolu (29 II 1768 r.), z podkomorzym różańskim Michałem Krasińskim na czele, były uchwały sejmu radomskiego, obradującego pod osłoną oddziałów carskich. Ambasador Repnin wymógł bowiem zrównanie w prawach szlachty różnowierczej z katolicką, a ponadto uznanie tzw. praw kardynalnych za niezmienne, ale z gwarancją Katarzyny II. Duże wrażenie wywołało zostanie do Kaługi kilku senatorów opierających się wspomnianemu dyktatowi, w tym bpa krakowskiego K. Sołtyka, bpa kijowskiego S. A. Załuskiego i hetmana W. Rzewuskiego. Na czele oddziałów zbrojnych konfederacji stanął Józef Pułaski, starosta warecki, otrzymując tytuł marszałka związkowego, a wśród komendantów „barskich” chorągwi znaleźli się 3 jego synowie: starosta augustowski Franciszek, starosta szczuliński Kazimierz i starosta czereszeński Antoni. Na Podolu konfederacje rychło stłumiły wojska carskie (w czerwcu 1768 r.) i sprowokowana przez Rosję tzw. „koliszczyzna”, ostatnie już w dziejach powstanie kozackie. Resztki barżan przekroczyły Dniestr, chroniąc się na ziemi tureckiej. Wcześniej jednak zawiązane były konfederacje w Małopolsce i Wielkopolsce, następnie powstały Litwa, Podlasie, Mazowsze i Wołyń. Wtedy też Francja zaczęła udzielać konfederatom pomocy materialnej, pragnąc w ten sposób uniemożliwić Rosji rywalizację na Zachodzie. Dostarczano pieniądze, broń, a nawet przysłano instruktorów. Austria z kolei, sojusznik Francji, zapewniła konfederatom bezpieczny azyl, stąd barska partyzantka koncentrowała się głównie na Podkarpaciu, licząc na neutralność Austriaków.

Jesienią 1769 r. utworzono w Cieszynie tzw. Generalność, stanowiącą odtąd naczelną władzę powstania, usiłując w ten sposób nadać ruchowi bardziej jednolity charakter. Konfederatów cechowała jednak rozbieżność celów i interesów. Walka prowadzona przez barżan, polegająca na wzniesieniu coraz to nowych ognisk niepokoju i nękanii wojsk rosyjskich, okazała się rujnująca dla kraju. Nie mogła też przynieść decydującego sukcesu. Próba zmontowania stałej linii obronnej (m.in. Częstochowa, Tyniec, Lanckorona, Czorsztyn), podjęta niezależnie od siebie przez najlepszego dowódcę konfederacji K. Pułaskiego oraz Ch. Dumourieza, francuskiego doradcę Generalności, skończyła się niepowodzeniem (jesień 1770 r. – wiosna 1771 r.). Nieudaną próbę porwania króla (3 XI 1771 r.) wykorzystali skwapliwie sąsiedzi Polski kompromitując konfederację w oczach Europy. Rosja, nie mogąc dać sobie rady z niepokorną szlachtą, stawiającą zaciekle opór, musiała zrezygnować z koncepcji utrzymania swych wpływów w całej Rzeczypospolitej i zgodziła się na jej rozbiór przy współudziale Prus i Austrii. Wiosną 1772 r. upadły ostatnie bastiony konfederackie: Lanckorona, Częstochowa i Tyniec. Niepowodzeniem zakończyło się również powstanie hetmana M. Ogińskiego na Litwie, skierowane przeciw Rosji, a stłumione przez gen. Suworowa.

Na omawianym terenie szereg miejsc wiąże się z konfederacją. Pod Rymanowem 6 VII 1768 r. zawiązano konfederację Ziemi Sanockiej, na czele z Jakubem Bronickim, właścicielem Nowotańca. Po klęskach w początkowej fazie konfederacji, książe Marcin Lubomirski, jeden z przywódców konfederatów małopolskich, jako pierwszy wśród barżan wznowił działalność, wzywając do oporu z obozu pod Gorlicami. W kwietniu 1769 r. zgłosił się pod jego rozkazy K. Pułaski. Niebawem, w maju, brat Kazimierza Franciszek, wybrany został marszałkiem skonfederowanej Ziemi Przemyskiej. Od października oddział K. Pułaskiego stacjonował pod Grabiem, u źródeł Wistoki, gdzie 13 I 1770 r. doszło do potyczki z Rosjanami. Przegraną kończy się również bitwa pod Pilznem (15 V), co zmusiło do wycofania się oddziału na stronę węgierską. Dzięki pomocy M. Lubomirskiego w ludziach, sprzęcie i prowiancie, mógł K. Pułaski powrócić z Preszowa do Polski, gdzie stoczył przegrane starcia pod Wysową i Konieczną (3-4 VIII) z wojskami płka Drewitza, po czym ponownie schronił się poza granicami kraju. Współczesny ruchowi kronikarz odnotował, że: „stojący tu pod Izbami obozem Kazimierz Pułaski (...) dwukrotnie doznał łaski, opieki i cudu Najśw. Maryi Panny, której obraz w cerkwi izbickiej od wieków słynie”. Nieopodal, na pn.-zach. stokach Lackowej zachowały się do dziś okopy konfederatów zwane „basztą”. W pogoni za barżanami wojska Drewitza złupiły w kwietniu 1770 r. Biecz (zwłaszcza klasztor oo. Reformatorów, mordując także kilku zakonników). Pod Hoszowem Moskale ranili Franciszka Pułaskiego, stry-

jecznego kuzyna Kazimierza, którego przewieziono następnie na zamek leski: po śmierci pochowano go w tamtejszej farze.

Omów dzieje regionu pod panowaniem austriackim w latach 1772-1848.

Do poł. XIX w. Galicja należała do najuboższych prowincji rozległej monarchii habsburskiej. Ucisk narodowy był tutaj dotkliwszy niż w zaborze pruskim i rosyjskim. Absolutyzm Józefa II przyczynił się do zahamowania stosunków gospodarczych i społecznych o profilu wczesno-kapitalistycznym. Na wsi istniała nadal pańszczyzna, mieszczaństwo zaś znajdowało się w niezwykle trudnej sytuacji ekonomicznej, pozbawione swych naturalnych kontaktów z innymi ziemiami polskimi. Większość mieszkańców podkarpackich miast, poza Przemysłem, utrzymywała się z rolnictwa, a ludność mieszczańską w prawdziwym tego słowa znaczeniu tworzyli głównie Żydzi, pośredniczący w handlu zbożem i bydłem. Rzemiosło podupadło. Społeczeństwo Galicji dotkliwie odczuło ucisk podatkowy, a jeszcze bardziej pobór rekruta w czasie wojen napoleońskich. Stosunkowo lepiej powodziło się ziemianom. Wobec trudności ze zbytem produktów rolnych, większość folwarków przeszła na uprawę ziemniaków i związane z tym gorzelnictwo, dające spore zyski. Pomimo tego szlachta nie była zadowolona ze swego położenia i łatwo spiskowała. Wszelkie poczynania narodowe tłumila jednak rozbudowana austriacka policja i żandarmeria, rygorystycznie stosowano też cenzurę prewencyjną. Rzesze sprawowała liczna austriacka biurokracja, wcielająca w życie „józefińską” politykę germanizacyjną. Rzesze obcych urzędników wprowadziły język niemiecki, zgermanizowano szkolnictwo i sądownictwo.

Dopiero od końca lat 30-tych XIX w., pod wpływem emigracyjnego Polskiego Towarzystwa Demokratycznego, uaktywniła się galicyjska konspiracja. Austriacy umiejętnie wykorzystywali antagonizmy między chłopami a ziemiaństwem, szczególnie charakterystyczne dla ówczesnej Galicji ze względu na trudną sytuację ekonomiczną przeludnionej wsi. Na luty 1846 r. wyznaczono rozpoczęcie powstania narodowego w Galicji. Tymczasem w Tarnowskim wystąpili przeciwko ziemianom chłopcy, podburzeni przez miejscowego starostę Breinla. Niewiele pomogło ogłoszenie w niektórych wsiach uwłaszczenia. Przeważające masy chłopskie zmiotły na Podkarpaciu ruchawkę szlachecką, rzucając postrach na inne regiony Galicji. Ponownie zatriumfowała biurokracja austriacka, rozbudzająca od lat mit dobrego cesarza, któremu spiskujący ziemianie utrudniali wprowadzenie oczyszczania i uwłaszczenia.

Żywiłowy początkowo ruch, zwany rabacją galicyjską, nabrał bardziej zorganizowanych form, gdy jego przywódcą został Jakub Szela, od lat kierujący oporem wsi Smarzowa na Pogórzu Strzyżowskim. Poprowadził on chłopów nie tylko przeciwko sąsiednim dworom, ale wysunął postulat całkowitej likwidacji szlachty, a tym samym nieodrabiania pańszczyzny i podziału ziemi folwarcznej. Z dymem poszło ok. 470 dworów, zamordowano ponad 1000 osób, przeważnie właścicieli majątków i oficjalistów. Najbardziej krwawe zajścia objęły Jasielskie i Sanockie, do mniej radykalnych wystąpień doszło w Gorlickim i Krośnieńskim. Rozwój wypadków przestraszył jednak i władze austriackie, kontrolujące do tej pory bieg wydarzeń. Stłumiono więc siłą to największe antyfeudalne powstanie na ziemiach polskich, wysyłając do pacyfikacji wsi podkarpackich aż 55 tys. żołnierzy.

Dopiero Wiosna Ludów ulżyła doli chłopów oraz przyczyniła się do zmniejszenia ucisku narodowego w Galicji.

Omów dzieje omawianych terenów w latach 1848-1914.

Wiosna Ludów niezbyt nadszarpnęła pozycję Austrii na terenie Galicji. Biurokracja austriacka utrzymała swoją pozycję i nadal stosowała politykę w myśl zasady „dziel i rządź”. Z jednej strony ostudzano radykalizm szlachty polskiej, strasząc ją widmem chłopskiej rabacji, z drugiej zaś, przez zniesienie pańszczyzny (22 IV 1848 r.), ale za późniejszym wynagrodzeniem ziemiaństwa z funduszy państwowych, starano się opanować wieś. Ponadto podsycano antagonizmy między ludnością polską a ruską, odwołując się do uległego wobec Habsburgów wyższego duchowieństwa greckokatolickiego. W imieniu ludności ukraińskiej zwróciło się ono do cesarza o ochronę przed uciskiem polskim. Dało to Powód do późniejszego podziału Galicji na zach. (polską) i wsch. (ruską). Za namiestnictwa Agenora Gołuchowskiego doszło do zbliżenia ziemiaństwa z Habsburgami; polonizacji uległo szkolnictwo, a miasta uzyskały samorząd. Dopiero jednak klęska Austrii w

wojnach z Włochami (1859 r.) i Prusami (1866 r.) przyniosły reorganizację monarchii oraz autonomię Galicji w 1867 r. Odtąd w życiu społeczno-politycznym, a także kulturalnym prowincja ta wiodła prym w porównaniu z innymi ziemiami polskimi. Natomiast pod względem ekonomicznym sytuacja przedstawiała się katastrofalnie. Ciągłe wieś miała nadmiar rąk do pracy, a rodzimy przemysł zaczął się dopiero rozwijać. Stąd przysłowiowa „nędza galicyjska”, połączona z emigracją zubożałej ludności do obydwu Ameryk i Europy Zachodniej, sezonowo zaś do innych krajów habsburskich, zwłaszcza na Węgry. Pierwsza forma emigracji była popularna na Pogórzu, a druga wśród niskiej ludności Beskidów, głównie Łemków. Na przełomie XIX i XX w. także i Rusini coraz liczniej wyjeżdżali za Atlantyk. Stosunkowo najlepiej wyglądała sytuacja w Dołach Jasielsko-Sanockich, gdzie od końca lat 50-tych XIX w. wydobywano i przerabiano ropę naftową. W okolicach Krosna i Biecza kontynuowano tradycyjne tkactwo, które jednak podupadło pod koniec XIX w., nie wytrzymując konkurencji wielkiego przemysłu. Do ożywienia życia miejskiego przyczyniła się coraz gęstsza sieć dróg bitych i żelaznych, zwłaszcza zaś ważna linia kolejowa Kraków – Lwów (budowana w latach 1858-61). od której poprowadzono kilka odgałęzień w Karpaty. Obok tradycyjnego rzemiosła i handlu stopniowo pojawiały się w miastach zakłady przemysłowe (np. Sanocka Fabryka Wagonów, cukrownia w Przeworsku). Kolej przyczyniła się też do rozwoju uzdrowisk w Iwoniczu i Rymanowie.

Zwiększyła się różnica między warunkami życia na wsi i w mieście. Te ostatnie stanowiły centra administracyjne, gospodarcze i kulturalne. Na głównych ulicach budowano solidne kamienice czynszowe. Wprowadzano wodociąg i kanalizację. Coraz liczniej zakładano instalacje gazu świetlnego, poprawił się stan bruków i chodników. Do większych miast należał wtedy Przemyśl, który liczył 54 tys. mieszkańców. Z miast średniej wielkości wymienić można Sanok (11 tys. mieszkańców). Jasło (10 tys.). Krosno (7 tys.) oraz Brzozów (5 tys.). Przeważały jednak niewielkie miasteczka o charakterze na wpół rolniczym. Stopniowo następował rozkład stanu szlacheckiego, wieś była nadal rozwarstwiona. w miastach zaś tworzyła się rodzima inteligencja, głównie pochodzenia ziemiańskiego oraz nieliczna tutaj burżuazja i proletariat. Ten ostatni rekrutował się przeważnie z ubogiej ludności chłopskiej.

Ogólnie jednak utrzymywały się na Podkarpaciu struktury feudalne aż do wybuchu I wojny światowej. Od 1848 r. przodująca grupa polityczna byli konserwatyści, w dobie autonomii pojawili się demokraci i ludowcy, a na przełomie stuleci socjaliści i narodowcy. Szczególnie ruch ludowy stanowił ważny element w życiu społeczno-politycznym Podkarpacia. W wyniku pionierskiej działalności ks. Stanisława Stojałowskiego w latach 70-tych oraz inteligenckiego małżeństwa Marii i Bolesława Wystouchów w latach 80-tych (zwłaszcza oświatowej) pod koniec XIX w. nastąpiła aktywizacja wsi. Na czele ruchu ludowego stanęli młodzi działacze chłopscy, jak Jan Stapiński. Jakub Bójko czy Wincenty Witos, walczący nie tylko o przezwyciężenie stosunków feudalnych, ale także o demokratyzację życia w Galicji. W lipcu 1895 r. powołano w Rzeszowie Stronnictwo Ludowe.

Przełom XIX i XX w. to także aktywizacja narodowa ludności ruskiej. Wpływ ukraińskich ugrupowań społeczno-politycznych na Bojków, a zwłaszcza Łemków okazał się jednak niewielki. Popularniejsze wśród górali ruskich były koncepcje „rusofilskie”. niż ukraińskiej nacjonalistycznej prawicy (UNDO), która mimo swych daleko idących haseł antypolskich i niepodległościowych wykazywała niejednokrotnie tendencje ugodowe wobec polskich klas rządzących, nie mówiąc już o jej całkowitym austrofilstwie.

Jaki był przebieg operacji gorlickiej?

Przełamanie frontu pod Gorlicami w maju 1915 r. stanowiło punkt zwrotny w wojnie prowadzonej na Wschodzie. Zapoczątkowana wtedy seria klęsk wojsk rosyjskich przyczyniła się do osłabienia i kompromitacji caratu. Wcześniej, na jesieni 1914 r., Rosjanie zatrzymali ofensywę wojsk austro-węgierskich w Galicji Wsch. i przeszli do kontrnatarcia, docierając w okolice Limanowej i pod Kraków. Od 28 IX pierwszy raz oblegali twierdze w Przemyślu. Po udanym przeciwnatarciu pod Limanowa (3-4 XII) i po kilku potyczkach na Pogórzu Ciężkowickim, z końcem grudnia 1914 r. front ustalił się na linii: Ciężkowice – Staszów – Łużna – Moszczanica – Mszanka – Stróżówka – Gorlice – Sękowa – Ropica Górna – Małastów – Przeł. Małastowska – Smerekowiec – Rótunda – Przeł. Beskidek k. Koniecznej, walki przybrały charakter pozycyjny. W lutym i marcu

1915 r. wojska austro-węgierskie podejmowały próby przełamania frontu pod Gorlicami. Sukcesem rosyjskim natomiast zakończyło się powtórne oblężenie twierdzy przemyskiej: 21 III, po 137 dniach oblężenia, obrońcy skapitulowali i do niewoli dostało się 117 tys. żołnierzy. Równocześnie Rosjanie coraz śmieiej atakowali strategiczne przełęcze Użocką, Łupkowską, Dukielską.

W tej sytuacji dowództwo austro-węgierskie (gen. Conrad von Hutzendorff) zwróciło się o pomoc do sprzymierzonych Niemiec i w kwietniu 1915 r. przygotowywano kontrofensywę. Kilkadziesiąt pociągów dziennie dowoziło żołnierzy niemieckich i austriackich na linię koncentracji między Gorlicami a Ciężkowicami. Na niewielkim odcinku frontu zgromadzono 217 tys. żołnierzy (przeznaczono z Zachodu niem. 11 Armię pod dowództwem gen. Augusta von Mackensena, głównodowodzącego operacją, któremu podporządkowano austro-węgierskie 3 i 4 Armie), 1045 dział i 70 moździerzy, co dawało niemal 3-krotną przewagę nad rosyjską 3 Armią gen. Radko Dimitriewa, liczącą wtedy ok. 100 tys. ludzi i ok. 200 dział, a broniącej odcinka frontu od Wisły po Przeł. Łupkowską. Po uzyskaniu przewagi w sprzęcie, zwłaszcza w artylerii i zasobach amunicji, sprzymierzone wojska państw centralnych przystąpiły 2 V do gwałtownego natarcia i po kilkudniowych krwawych walkach przełamały front pod Gorlicami. Straty po obydwu stronach były znaczne. Wojska austro-węgierskie i niemieckie 9 V osiągnęły San, kończąc w ten sposób pierwszą fazę tzw. operacji gorlickiej. Przemysł zdobyto 3 VI po krótkim oblężeniu, a Lwów 18 VIII.

W składzie sprzymierzonych wojsk znalazły się liczne jednostki polskie: w austriackiej 12 Dywizji Piechoty VI Korpusu 20 Pułk Nowosądecki. 56 Pułk Wadowicki. 57 Pułk Tarnowski i 100 Pułk Cieszyński, a w pruskiej 2 Dywizji Gwardii setki polskich żołnierzy i korpus oficerski, głównie z Wielkopolski.

Gdzie znajdują się i czym się charakteryzują cmentarze z I wojny światowej w Beskidzie Niskim i na Pogórzu?

Operacja gorlicka (2 9 V 1915 r.) przeprowadzona w zach. części Beskidu Niskiego oraz na Pogórzu Ciężkowickim pozostawiła po sobie nie tylko ruiny, zgliszcza i ślady pobojowisk, ale także tysiące ofiar. Działania wojenne nie pozwoliły na godne chowanie poległych, wkrótce jednak przystąpiono do systematycznego grzebania zmarłych, niezależnie od tego, po której stronie walczyli.

Od początku wojny działał w Krakowie Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi (Kriegsgraberabteilung), obejmujący swym zasięgiem całą Galicję Zach. Rejon operacji gorlickiej podzielono na 3 okręgi cmentarne: gorlicki na pn. od Uścia Gorlickiego i pasma Magury Małastowskiej po Łużną i Biecz; żmigrodzki na wsch. od dol. Ropy po Wisłokę oraz na pn. od pasma granicznego po linię Uście Gorlickie – Przeł. Małastowska Żmigród; jasielski obejmujący zach. część Dołów Jasielsko-Sanockich i fragmenty Pogórza Ciężkowickiego i Strzyżowskiego. Od zach. z okręgiem żmigrodzkim i gorlickim sąsiedował rozległy limanowski, obejmujący skrawki Beskidu Niskiego. Na czele każdego okręgu stał naczelny architekt; gorlickim kierował Hans Mayer, żmigrodzkim Dušan Jurkovič, jasielskim Johann Jager. Poszczególni projektanci realizowali własne, odmienne koncepcje architektoniczne. H. Mayer chciał zadziwić monumentalnością, okazałością i surowością bryły, a podstawowym materiałem był dla niego kamień. Cmentarze Serba D. Jurkoviča charakteryzuje natomiast lekkość, smukłość i prostota kształtów poszczególnych elementów, wystylizowany ornament dekoracyjny, troska o detal, a podstawowym budulcem było drewno, choć nie unikał kamienia (wieże, murki): potrafił on umiejętnie wkomponować bryłę cmentarza w otaczający krajobraz. Najciekawsze dzieła Mayera, to cmentarze w Gorlicach i Sękowej, Jurkoviča zaś na Rotundzie, Beskidku, Przeł. Małastowskiej oraz wzgórzu Pustki.

W budowie cmentarzy wyróżnić można stałe elementy, a mianowicie obiekt centralny, wyraźnie dominujący, reprezentacyjne wejście w murze lub parkanie, obejmującym symetrycznie rozmieszczone krzyże i groby. Obiektem centralnym są: jedna lub kilka wież. Postument zwieńczony krzyżem, ewentualnie sam krzyż, kaplica, ołtarz, a nawet pomnik.

W dawnym powiecie gorlickim znajdowały się 134 cmentarze z I wojny światowej, a w powiecie jasielskim 52. Największe z nich położone są: w Sękowej przed skrzyżowaniem do Męciny, na zach. stoku Zagórza (507 m), gdzie spoczywa aż 1206 żołnierzy; na wzgórzu Pustki (446 m) – 1200, w Gorlicach na Górze Cmentarnej (367 m) – 853, w Staszkówce na wzgórzu 437 m – 731,

a przy drodze na Łużną – 516, w Mszance – 661. Najwięcej żołnierzy poległo i zostało pochowanych na 4 cmentarzach w Staszówce na Pogórzu Ciężkowickim – 1783 osoby, następnie na 2 w Sękowej – 1697, na tyluż cmentarzach na wzgórzu Pustki – 1354, na 5 w Gorlicach. 1225, na 4 w Ropicy Górnej – 888, na 5 w Bieczu – 720 i 6 w Stróżówce – 670 żołnierzy.

Jaką rolę spełniała twierdza przemyska podczas I wojny światowej?

Od dawna zwracano uwagę na strategiczne położenie Przemyśla. Budowę pierwszych umocnień rozpoczęli Austriacy w 1819 r., a modernizowali je od 1835 r., zwłaszcza po doprowadzeniu linii kolejowej. W promieniu 36 km od miasta wzniesiono forty wg najlepszych ówczesnych wzorów sztuki obronnej.

Każdy fort miał umocnienia ziemne. potężne mury i 20-50 dział. Zaledwie budowę ukończono, w 1885 r. wynaleziono pocisk artyleryjski przebijający mury grubości 250 cm. Zastosowano więc beton, stalowy pancerz, żelbet, udoskonalając równocześnie artylerie. Wkrótce nowy pocisk, o wadze 220 kg znów ugroził twierdzy.

Zaczęto ją ponownie modernizować, a linię fortów przesunięto znacznie poza miasto i rozbudowano. Ostatecznie twierdza miała 45 km obwodu, 42 forty, 25 umocnionych stanowisk artylerii i należała do najpotężniejszych w świecie.

W momencie wybuchu I wojny światowej twierdza w Przemyśle nie była przygotowana do obrony. Pospiesznie uzupełniano zaopatrzenie i kończono fortyfikacje. Od 28 IX 1914 r. zamknęła się w twierdzy 128 tys. załoga pod osłoną 1010 dział; oblegała ją blisko 120 tys. armia rosyjska. Po 21 dniach walk Rosjanie odступili od oblężenia, co pozwoliło na ponowne zaopatrzenie twierdzy. Kolejne oblężenie rozpoczęło się 5 XI i trwało 137 dni. do 21 III 1915 r., kiedy to obrońcy skapitulowali. Do niewoli rosyjskiej dostało się 9 generałów, ponad 2 tys. oficerów i 117 tys. żołnierzy. Twierdzę obsadzili Rosjanie, podejmując naprawę uszkodzonych fortyfikacji. Po przetamaniu frontu pod Gorlicami, od 16 V 1915 r. rozpoczęło się trzecie oblężenie Przemyśla. Po ciężkich walkach wojska austro-węgierskie opanowały ponownie twierdzę (3-5 VI).

Scharakteryzuj region podkarpacki w okresie międzywojennym.

Ponad 75% mieszkańców omawianego regionu utrzymywało się z rolnictwa. Dominowały gospodarstwa drobne, kultura rolna była niska, a na przeprowadzenie większych inwestycji brakowało funduszy. Wieś podkarpacka charakteryzowała się znacznym przeludnieniem, a słabo rozwinięty przemysł był technicznie zacofany (np. wydobywanie i przeróbka ropy naftowej) i zatrudniał tylko 4% ogółu ludności. Dopiero na krótko przed wybuchem II wojny światowej nastąpiło ożywienie przemysłu, związane z powstawaniem COP.

Największe wpływy mieli w regionie podkarpackim ludowcy, którzy po przewrocie majowym 1926 r. wrogo ustosunkowali się do władz sanacyjnych. Uwidoczniło się to szczególnie w latach 30-tych. Z inicjatywy PPS, KPP i KPZU wielokrotnie strajkowali robotnicy Podkarpacia, zwłaszcza w latach 1936-37. Okres międzywojenny przyniósł też znaczne uaktywnienie się ludności ukraińskiej w duchu nacjonalistycznym.

Jak rozwijał się ruch ludowy na Podkarpaciu?

Ruch ten powstał już w poł. XIX w. Tradycyjnie dominowało PSL „Piast”, które do maja 1926 r. współuczestniczyło w rządach (W. Witos był 3-krotnie premierem). Tylko w Krośnieńskim silną pozycję miało PSL-Lewica z J. Stapińskim na czele. Po zjednoczeniu ruchu ludowego w 1931 r. i stworzeniu SL nasiliły się wystąpienia antysanacyjne. Wpływ na radykalizację wsi miały też powstające koła ŻMW „Wici”. W trakcie demonstracji podczas święta ludowego w czerwcu 1933 r. doszło do starć z policją w kilku wsiach na Pogórzu, podczas których zginęło ok. 30 chłopów. Blisko 150 tys. osób wyrażało niezadowolenie wsi polskiej podczas antysanacyjnego zjazdu w Nowosielskach k. Przeworska w 1936 r. W tym samym roku zastrajkowali robotnicy rolni i chłopcy w majątku AL) w Krzeczowicach na Podgórzu Rzeszowskim. a powszechny strajk rolników w sierpniu 1937 r. przybrał na Podkarpaciu cechy powstania (w sumie zginęły wtedy 42 osoby). Domagano się zniesienia Konstytucji kwietniowej, rozpisania wyborów do Sejmu i podziału ziemi obszar- niczej.

W obliczu zbliżającej się agresji Niemiec na Polskę osłabły protesty chłopskie, a więcej uwagi zwrócono na przygotowania do obrony kraju. Chłopi z Podkarpacia stanowili prawie 80% wszystkich ludzi zaangażowanych tutaj w ruchu oporu przeciwko hitlerowcom. Szczególnie aktywne były oddziały BCH w Brzozowskim, Krośnieńskim, Jasielskim i Gorlickim (najstłynniejszy. to „Klon-22”, utworzony w 1942 r.).

Co to było powstanie leskie?

Bezpośrednią przyczyną powstania chłopów w powiecie leskim było narzucenie im „dobrowolnej” pracy przy budowie dróg w ramach tzw. „święta pracy” w czerwcu 1932 r. Ówczesne wioski bieszczadzkie należały do najuboższych w kraju, a sytuację pogorszył kilkuletni nieurodzaj na ziemniaki, główne pożywienie miejscowej ludności. „Święto pracy” przypadło na okres wzmożonej działalności rolników. Zdesperowani chłopi zbuntowali się, uważając przymusową, darmową pracę za przejaw pańszczyzny. W Brzegach Dolnych 21 VI policja aresztowała 39 opornych chłopów. Dało to sygnał do wybuchu powstania w 19 wsiach: najbardziej aktywne były: Łobozew, Teleśnica Oszwarowa i Sanna, Łodynia. W Łobozwi, gdzie zgromadziło się ok. 2000 chłopów, doszło do rozruchów, w których zginęło 5 osób. Zaniepokojony rozwojem wydarzeń starosta leski poprosił wojewodę lwowskiego o pomoc. Do Ustianowej ściągnięto policję i wojsko w sile ok. 4 tys. żołnierzy. Powstanie szybko zlikwidowano (19 VII), zwłaszcza że oddziały pacyfikacyjne dysponowały ogromną przewagą techniczną. W sumie w buncie chłopskim na terenie powiatu leskiego uczestniczyło ok. 15 tys. ludzi, 7 z nich zginęło, a ok. 800 aresztowano. Kierowniczą rolę w powstaniu odegrali komuniści z KPZU.

Jak rozwijał się ruch robotniczy na Podkarpaciu?

Do czasu II wojny światowej region był słabo uprzemysłowiony, stąd ruch robotniczy niezbyt się tu rozwinął. Od końca XIX w. znaczne wpływy wśród robotników podkarpackiego zagłębia naftowego miała PPS-D. W latach 1919-21 w ruchu socjalistycznym ważną rolę odegrali lewicowi działacze PPS z postem S. Łańcuckim na czele.

Podczas wojny polsko-radzieckiej organizowali oni strajki i demonstracje w obronie Rosji Radzieckiej. toteż doszło do sporów z władzami partii. Liczni miejscowi socjaliści wystąpili z PPS. zasilając szeregi KPRP (od 1925 r. KPP). W Przemyskim i Sanockim działała z kolei KPZU. W okresie międzywojennym robotnicy skupiali się również w organizacjach zawodowych, z których najsilniejszymi były: Związek Zawodowy Metalowców z siedzibą w Krośnie i Związek Robotników Przemysłu Górniczego. Największe wpływy polityczne wśród proletariatu na Podkarpaciu miała jednak PPS. wielokrotnie inicjująca opór przeciwko władzom II Rzeczypospolitej (np. strajk generalny naftowców w 1921 r., protestacyjny strajk przeciwko militarystyce kolejarzy i sądom doraźnym w 1923 r., strajk naftowców o charakterze ekonomicznym w 1932 r., czy strajki oraz demonstracje przeprowadzone w latach 1936-37 wspólnie z ludowcami i komunistami). W okresie okupacji hitlerowskiej socjaliści z Podkarpacia zorganizowali własne oddziały bojowe, które wbrew zaleceniom władz PPS-WRN nie weszły w skład AK. W lipcu 1944 r., z inicjatywy J. Kucharskiego zerwano z centralą PPS, tworząc samodzielną „PPS Podkarpacie”, opowiadającą się za PKWN. Komuniści natomiast uaktywnili się w 2 poł. 1942 r., gdy powstał Komitet Podokręgowy PPR w Jasie (w jego organizacji uczestniczył m.in. W. Gomułka), obejmujący prawie całe Podkarpacie, przekształcony wiosną 1943 r. w Komitet Okręgowy „Nafta” (F. Dziedzic, W. Kosiha. P. Karp. W. Tkacz. A. Buda. H. Patera) Wkrótce wyruszyły w teren pierwsze oddziały GL: „Wyścig” (pod dowództwem G. Wodzika) i „Bartok” (Miłowatego).

Jak przebiegała walka z hitlerowcami w regionie podkarpackim?

Ruch oporu na Podkarpaciu ma bogata literatura, dlatego podajemy tylko najważniejsze informacje.

Szok wywołany kiosku wrześniową, eksterminacja ludności cywilnej, zwłaszcza Żydów w latach 1940-42 (np. w powiecie gorlickim zamordowano ok. 2500 osób, w jasielskim 5070, krośnieńskim 3740, sanockim 13580, brzozowskim 1790), koncentracja żołnierzy niemieckich w tym rejonie przed atakiem na ZSRR w 1941 r., antypolskie nastawienie ukraińskich nacjonalistów oraz częste

fakty dekonspiracji ludzi zaangażowanych w działalność antyhitlerowską wszystko to znacznie opóźniło przygotowania do zorganizowania „państwa podziemnego” na tym terenie.

Początki najsilniejszej pod względem wojskowym organizacji konspiracyjnej Związku Walki Zbrojnej (ZWZ), przekształconego 12 11 1942 r. w Armię Krajową sięgają przełomu 1939/40 r. Większość terenu weszła w skład Inspektoratu ZWZ Jasło (kryptonim „Joachim”), obejmującego 4 obwody: Jasło „Jagoda”, Krosno „Korzeń”, Sanok „Suchar” i Brzozów „Borowik”, Gorlickie („Gnida”) należało do Inspektoratu Nowy Sącz. Inspektorem „Joachima” do lipca 1940 r. był por. S. Pieńkowski (ps. „Brona”), potem do lutego 1942 r. mjr W. Obidowicz (ps. „Orszak”), a od sierpnia 1942 r. do końca wojny ppłk L. Świtalski (ps. „Mikołaj”). Główną działalnością ZWZ w latach 1939-42 były przerzuty graniczne. Najliczniejszą organizację konspiracyjną na Podkarpaciu tworzyli ludowcy, skupieni w „Rochu” i „Straży Chłopskiej” (SCh). Piony polityczny i wojskowy ruchu ludowego były ściśle powiązane. Wśród robotników podkarpackiego zagłębia naftowego dużą rolę odgrywała PPS, znana w okresie okupacji pod nazwą „Wolność, Równość, Niepodległość” (WRN). Aktywni byli też endecy, którzy w styczniu 1940 r. utworzyli Narodową Organizację Wojskową (NOW). Natomiast główny nurt lewicowej konspiracji wojskowej GL, inspirowanej przez PPR, powstał dopiero w połowie 1942 r. Wcześniej komuniści współpracowali bardziej z ludowcami niż socjalistami.

Rok 1942 okazał się tragiczny dla podkarpackiej konspiracji, gdyż okupant rozbił wiele organizacji należących do wszystkich nurtów politycznych. Aresztowania i likwidacje przywódców ruchu oporu zahamowały działalność.

Wiosną 1943 r. powstały w interesującym nas regionie 2 oddziały specjalne AK (Kedywy) „Olgierd” i „Edward”, przeznaczone do akcji dywersyjnych i sabotażowych. Najbardziej znana akcja Kedywu, obok sabotaży na liniach kolejowych oraz w górnictwie naftowym, to uwolnienie więźniów w Jaśle w sierpniu 1943 r. Natomiast od listopada 1943 r. działał na Podkarpaciu pierwszy oddział partyzancki AK pod dowództwem J. Czuchry (ps. „Orski”), wywodzący się z NÓW. Wiosną 1944 r. przystąpiły do walki kolejne 2 ugrupowania AK, składające się głównie ze zdekonspirowanych przedstawicieli ruchu oporu. Największe uaktywnienie AK miało miejsce latem 1944 r. w ramach planu „Burza”, ale szybka ofensywa Armii Czerwonej przerwała tę działalność. Od maja 1943 r. nastąpił powolny proces wcielania oddziałów SCh do AK. Ludowcy, najliczniejsi w tutejszej konspiracji, długo opierali się decyzjom swoich władz zwierzchnich, chcąc nadal działać na własny rachunek, uważając iż w podkarpackiej AK zbyt wielu ludzi miało powiązania z sanacją lub endecją. Chociaż w połowie 1944 r. akcja scaleniowa w regionie zakończyła się, to jednak ludowcy bronili się nadal przed rozproszeniem swych sił w szeregach AK, dążąc do zachowania autonomii (z Gorlickiego scalono 815 osób, z Jasielskiego 504, z Krośnieńskiego 614, z Sanockiego 606, z Brzozowskiego 767). Oddziały bojowe PPS-WRN, dowodzone przez J. Kucharskiego ps. „Jawor”) nie podporządkowały się akcji scaleniowej. Przekształcone 24 VII 1944 r. na „Gwardię Ludową PPS Podkarpacie”, opowiedziały się za Manifestem PKWN. co dowództwo AK uznało za zdradę. Działalność komunistów osłabła latem 1943 r., gdyż w ręce Niemców wpadło prawie całe kierownictwo partyjne i wojskowe. Uaktywnienie PPR i GL nastąpiło na przełomie 1943/44 r., zwłaszcza po powstaniu KRN i utworzeniu AL. Szczególnie odznaczyły się oddziały partyzanckie AL w lipcu 1944 r., działając na tyłach wroga, atakowanego przez Armię Czerwoną.

Gdzie na Podkarpaciu znajdują się miejsca martyrologii?

Górzysty teren sprzyjał nie tylko antyhitlerowskiemu ruchowi oporu, lecz również ukraińskim nacjonalistom i rodzimym przeciwnikom Polski Ludowej. Toteż działania zbrojne zakończyły się tutaj później niż w innych rejonach kraju. Wiele miejsc na Podkarpaciu upamiętnia tamte krwawe wydarzenia. Masowo likwidowano zwłaszcza ludność żydowską. W getcie przemyskim do września 1943 r. zginęło ok. 17 tys. osób. W Szebniach, wsi leżącej między Jasłem a Krosnem, istniał w latach 1941-42 obóz dla jeńców radzieckich (ok. 6 tys. z nich rozstrzelano w pobliskiej Bierówce), zaś od marca 1943 r. do stycznia 1944 r. obóz koncentracyjny dla Żydów ze zlikwidowanych gett w Bochni. Tarnowie, Rzeszowie, Przemyśle i Jaśle. W sumie wymordowano w Szebniach lub niedalekiej Dobrucowej 14 tys. więźniów. Od lutego do lipca 1944 r. przebywali w Szebniach ponownie jeńcy radzieccy. Jesienią 1942 r. hitlerowcy zgładzili kilka tysięcy Żydów z Sanoka i okolicy. Na terenie byłej fabryki celulozy w Zastawiu k. Zagórza Niemcy urządzili w la-

tach 1940-44 obóz dla ludności żydowskiej, w którym zginęło ok. 4 tys. osób. W Warzycach k. Jasła wymordowano ok. 5 tys. Polaków. Żydów i jeńców radzieckich. Kilka tysięcy osób pochodzenia żydowskiego stracono też w Bieczu, ok. 2500 w Gorlicach, tyleż w Hałbowic na stokach Kamienia (przy drodze ze Żmigrodu do Krempnej). Oddziały SS złożone z Łotyszów wymordowały na polach Starej Birczy ok. 2 tys. Żydów z okolicy, tyle samo zginęło w Dubiecku. W Brzozowie Zdroju 10 VIII 1942 r. rozstrzelano 1400 Żydów, w tym samym czasie w pobliskiej Jasienicy Rosielnej 624. w Barwinku ponad 500 przywiezionych z Dukli i Rymanowa, tyle samo w Jaśle z miejscowego getta. W Stróżówce zamordowano ok. 700 Żydów z pobliskich Gorlic i Bobowej, ok. 650 w Lutowiskach, ok. 500 w Siedleczce k. Kańczugi, ok. 400 w Rzepienniku Strzyżewskim. Zaraz po zajęciu Dynowa. Już 8 IX 1939 r. żołnierze niemieckiej 3 Dywizji Górskiej spalili żywcem ok. 300 osób w miejscowej synagodze. Jeńcy radzieccy ginęli masowo z głodu i wycieńczenia nie tylko w Szebniach, ale także innych ośrodkach jenieckich w Rymanowie (7535 osób). Olchowcach k. Sanoka (ok. 10 tys. ofiar) oraz w stalagu założonym na terenie fortów twierdzy przemyskiej w Nehrybce i Pikulicach. Tam też w 1943 r. hitlerowcy umieścili kilka tysięcy Włochów ze zbuntowanych oddziałów, których masowe groby odkryto dopiero w 1962 r. Z innych miejsc martyrologii wymienić należy: pn. – zach. stoki Gruszki k. Leska, gdzie 5 VII 1940 r. rozstrzelano 118 osób: Korczynę. w której 30 VII 1944 r. zgładzono 60 osób w odwet za napad oddziału BCH na niemiecką radiostację: Las Grabiński k. Iwonicza, gdzie 24 VII 1944 r. zamordowano 72 Polaków z więzienia w Jaśle: Harklową k. Biecza, w której rozstrzelano kilkunastu partyzantów GL i AL; Sanok, gdzie 15 VII 1940 r. zginęło 115 ludzi; Zahutyń k. Zagórza miejsce tragedii 126 osób; Dębowiec n/Wisłoką, gdzie zginęło w czasie wojny przeszło 100 osób: Kołaczyce, gdzie rozstrzelano w 1942 i 1944 r. ponad 250 mieszkańców: Nienaszów k. Żmigrodu, miejsce spalenia żywcem ok. 50 Polaków za stawianie oporu podczas pacyfikacji, czy Kaszyce na Podgórzu Rzeszowskim, gdzie zamordowano 117 osób w podobnej sytuacji. Przez mury i podziemia siedziby gestapo w Jaśle przeszło ok. 10 tys. ludzi, wielu z nich nie doczekało wolności.

Jaki przebieg miały walki o Przeł. Dukielską w 1944 r.?

29 VIII 1944 r. wybuchło Słowackie Powstanie Narodowe. Pomoc dla powstańców nadejść mogła po opanowaniu przez Armię Czerwoną drogi dukielskiej przez Karpaty; Hitlerowcy, dostrzegając strategiczne znaczenie tego obszaru, ściągnęli tu znaczne siły i umocnili teren tworząc tzw. „Karpatenfestung” (twierdzę karpacką). Dysponowali oni 18 dywizjami, w tym 3 pancernymi (w sumie ok. 100 tys. żołnierzy), 350 czołgami i 2000 dział.

Operacja preszowsko-dukielska rozpoczęła się o świcie 8 IX, a uczestniczyła w niej 38 Armia gen. K. Moskalkeni z I Frontu Ukraińskiego (dca marsz. I. Koniew), wspomagana przez I Korpus Czechosłowacki (dca gen. J. Kratochvil), a od pd. przez I Armię Gwardii gen. A. Greczki z IV Frontu Ukraińskiego (dca gen. J. Piotrów). Po 3 dniach walk 11 IX zdobyto Krosno, po czym rozpoczął się krwawy, wielodniowy bój o strategiczne wzgórze Franków (534 m), dominujące nad szosą dukielską i żmigrodzką. Nieopodal, w rejonie Iwli i Głojsców rozgorzała bitwa pancerna o drogę Dukla – Żmigród, a kotlinę leżącą między tymi miejscowościami nazwano „Doliną Śmierci”. Po ciężkich walkach 20 IX zdobyto Duklę. 23 IX Tylawę, a 6 X żołnierze czechosłowaccy przez Przeł. Dukielską weszli na teren Słowacji. Dalsze walki, prowadzone w ramach operacji preszowsko-dukielskiej toczyły się do 28 X. ale już po pd. stronie Karpat. Natomiast na zach. od Dukli, w Beskidzie Niskim, nadal pozostawały wojska niemieckie. Wycofały się dopiero w styczniu 1945 r. w wyniku kolejnej ofensywy Armii Czerwonej. Podczas bitwy dukielskiej wojska radzieckie straciły ok. 70 tys. ludzi, w tym 18 tys. zabitych, a Korpus Czechosłowacki ok. 6300 żołnierzy spośród 16670. Hitlerowcy ponieśli straty sięgające 52 tys. zabitych i rannych, 185 czołgów, ok. 700 samochodów i prawie 800 dział.

Gdzie znajdują się największe cmentarze wojskowe z okresu II wojny światowej?

W Dukli, Jaśle, Krośnie, Sanoku, Przemyślu i Baligródzie.

Co oznaczały skróty: UCR, URL, ZURL, KPZU, UWO, UNDO, OUN, UPA?

UCR Ukraińska Centralna Rada (powstała w 1917 r.),

URL Ukraińska Republika Ludowa (utworzona w 1917 r.),

- ZURL** Zachodnioukraińska Republika Ludowa (proklamowana w 1918 r.),
- KPZU** Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy (istniała od 1919 r.),
- UWO** Ukraińska Wojskowa Organizacja (powstała w 1920 r.),
- UNDO** Ukraińskie Narodowo-Demokratyczne Zjednoczenie (założone w 1925 r.),
- OUN** Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (powołana w 1929 r.),
- UPA** Ukraińska Powstańcza Armia (zorganizowana w 1940 r.).

Co to była operacja „Wisła” i jaki miała przebieg?

Podczas II wojny światowej nie powstało nacjonalistyczne państwo ukraińskie. Zagorzali przywódcy OUN, ze Stefanem Banderę na czele, liczyli na rychły wybuch III wojny światowej, dostrzegając konflikty między mocarstwami koalicji antyhitlerowskiej; miała ona przynieść całkowite usunięcie Polaków z tzw. „Zakierzońskiego Kraju” (pd.-wsch. część PRL), pokonanie ZSRR i utworzenie „samostijnej” Ukrainy. Dlatego też większość działaczy nacjonalistycznych nie wyemigrowała, ale zakonspirowała się w górzystych okolicach byłego województwa rzeszowskiego i czekała na dogodny moment do podjęcia walki.

Do początku 1947 r. oddziały UPA miały stosunkowo dużą swobodę działania, bowiem siły bezpieczeństwa zajęte były likwidacją rodzimego podziemia (zwłaszcza organizacji „Wolność i Niepodległość”), a także ochroną akcji repatriacyjnej ludności ruskiej do Ukraińskiej SRR. Na omawianym obszarze istniały 2 bataliony UPA: kureń „Rena” (ok. 420 ludzi) z sotniami „Bira”, „Brodyca”, „Hrynja” i „Stacha”, działający na obszarze Łemkowszczyzny oraz kureń „Bajdy” (ok. 310 ludzi) z sotniami „Burtaka”, „Hromenki”, „Kryłacza” i „Lastiwki”. działający na terenie Bieszczadów i Pogórza Przemyskiego. Największą aktywność UPA przejawiała w połowie 1946 r. Jej siły znacznie wówczas wzrosły, gdyż napłynęła młodzież ukraińska zmobilizowana przez banderowców częstokroć pod groźbą śmierci lub utraty mienia. Nasilały się mordy, gwałty i bestialskie znęcanie się nad cywilną ludnością polską, funkcjonariuszami MO i UBP, członkami partii i żołnierzami WP. Wobec stale pogarszającej się sytuacji wiosną 1946 r. powołano Grupę Operacyjną „Rzeszów”. składającą się z 8 i 9 Dywizji Piechoty. Działała ona do października 1946 r. i chociaż nie zlikwidowała UPA. wykorzystującej umiejętnie górzisty rejon, to jednak doprowadziła do zmniejszenia aktywności banderowców. Dowództwo UPA zmuszone zostało do rozproszenia sił i ukrycia się m. in. w podziemnych bunkrach.

Sytuacja zmieniła się diametralnie, gdy 28.III.1947 r. banderowcy zastrzelili w Jabłonkach gen. K. Świerczewskiego „Waltera”, ówczesnego wiceministra Obrony Narodowej podczas podróży inspekcyjnej z Baligrodu do Cisnej. 17 IV 1947 r. powołano Grupę Operacyjną „Wisła”, dowodzoną przez gen. S. Mossora, która miała zlikwidować UPA. Jednocześnie zaczęto przesiedlać osoby pochodzenia ruskiego (Ukraińców, Łemków, Bojków) na ziemie pn. i zach. Polski, aby pozbawić UPA oparcia wśród ludności cywilnej: wysiedlono prawie 90% tutejszej ludności ruskiej. W skład GO „Wisła” weszły siły 3, 6, 7, 8 i 9 Dywizji Piechoty, pułk piechoty z 12 Dywizji, dywizja KBW oraz pułk saperów, pułk samochodowy, eskadra lotnicza i oddział MO: prócz tego pomocy udzielały oddziały Armii Radzieckiej i Armii Czechosłowackiej nie dopuszczając do przekraczania granicy przez UPA. Łącznie w działaniach uczestniczyło 17350 ludzi. Przeciwno nim wystąpiło ukraińskie podziemie liczące ok. 2500 członków UPA, przeszło 200 ludzi z tzw. służby bezpieczeństwa oraz kilka tysięcy zwolenników OUN. GO „Wisła” działała do końca lipca 1947 r. Straty polskie poniesione w akcji wyniosły 90 zabitych i 188 rannych, natomiast zabito lub ujęto 1509 członków UPA oraz 2781 osób z OUN. Niedobitki UPA przetrwały w niedostępnych zakątkach gór do 1949 r. Ogólna liczba poległych w wyniku terrorystycznej działalności OUN i walk z UPA na terenie Polski w latach 1944-47 wyniosła 2199 osób, w tym 997 żołnierzy WP. KBW i WOP, 603 pracowników MO, UBP, członków partii i pracowników administracji państwowej oraz 599 osób spośród cywilnej ludności polskiej.

Do jakich państw należało Podkarpacie poczynając od IX w.?

Zapewne zach. część Beskidu Niskiego oraz obszar Pogórza aż po Wisłok wchodziły w pot. IX w. w obręb międzyplemiennego państwa Wiślan. Cały omawiany teren znalazł się w 2 poł. IX w. w

granicach państwa wielkomorawskiego. Natomiast w 2 poł. X w. zach. część regionu należała do Czech, a wsch. do Polski, ta bowiem utraciła Grody Czerwieńskie dopiero w 981 r. na rzecz Rusi Kijowskiej. Bolesław Chrobry przyłączył do Polski zach. część omawianego terenu w 992 r., a wsch. w 1018 r. w wyniku wyprawy na Kijów. W latach 1031-1340 wsch. część należała do Rusi (do Księstwa Halickiego), zach. zaś do Polski, a w dobie rozbitcia dzielnicowego do Ziemi Krakowskiej. Po krótkotrwałych rządach węgierskich na Rusi Czerwonej. ziemie te ostatecznie inkorporowano do Korony w 1387 r. (w tym Ziemię Sanocką i Przemyską). Na przełomie 1655\56 r. obszar Pogórza znalazł się w rękach Szwedów. Po I rozbiórce Polski w 1772 r. cały omawiany region przypadł w udziale Austrii i stan ten utrzymał się do listopada 1918 r. Podczas I wojny światowej do maja 1915 r. większą część terenu okupowały wojska rosyjskie, wyparte stąd w wyniku operacji gorlickiej. Jesienią 1918 r. wsch. część Pogórza Przemyskiego oraz prawie całe Bieszczady włączone zostały do separatystycznej Ukrainy Zachodniej, a wiosną 1919 r. ziemie te zdobyła zbrojnie II Rzeczpospolita. We wrześniu 1939 r. obszar na zach. od Sanu przyłączyli Niemcy do Generalnego Gubernatorstwa, a tereny na wsch. od rzeki wcielono do radzieckiej Ukrainy. W 1941 r. także ziemie na wschód od Sanu weszły w skład GG, jako wydzielony Dystrykt Galicja. Jesienią 1944 r. prawie cały obszar został wyzwolony, a tylko niewielkie skrawki na zach. oswobodzono dopiero w styczniu 1945 r. W latach 1944-51 późniejszy powiat Ustrzyki Dolne należał do ZSRR i przekazany został Polsce w ramach regulacji granic.